

Karabağ Bölgesinde Sağlık Turizm Potansiyelinin Değerlendirilmesi: Mineral ve Termal Sular

Rehman SEFEROV¹ ve Aytac VELİYEVA²

1 Azerbaycan Devlet Pedagoji Universitesi; rahmannel@gmail.com

2 Nahçıvan Universitesi; aytac.valizadeh@gmail.com

Özet

1990-lı yılların başından itibaren Azerbaycan'ın Karabağ Bölgesi Ermenistan tarafından işgal edilmiştir. Bu savaş nedeniyle ülkede turizm potansiyeli yüksek olmasına rağmen sektörel açıdan turizmde ilerleme kaydedilememiştir. 2020 yılının son baharında işgalden kurtulan Azerbaycan'ın Karabağ bölgesindeki zengin turistik kaynakların büyük çoğunluğu (kaplıcaları ve tedavi için şifalı suları kullanabilecekleri tesisler) Ermenistan tarafından yok edilmiştir. Ancak son yıllarda Azerbaycan'da turizm sektörünün geliştirilmesi için çok fazla uluslararası organizasyon ve etkinlik gerçekleştirilmiştir. Ayrıca bu bölgenin turizmle canlandırılması bakımından gelecek yıllarda çok sayıda modern tesislerin yapılması da planlanmaktadır. Bu çalışmada, Karabağ Bölgesinin büyük bir potansiyele sahip olduğu turizm sektörü, sağlık turizmi açısından ele alınmakta olup Karabağ'ın sağlık turizm potansiyeli, özellikle de mineral suların (İstisu, Turşsu, Şırlan, Minkent, Koturlu vb.) bu bölgedeki mevcut durumunun belirlenerek, sağlık turizmi açısından potansiyeli ve onun kullanımı ile gelişme şartlarının tespiti amaçlanmaktadır. Böylece Karabağ Bölgesi'nde sağlık turizmine katılacak turistlerin istek ve tercihleri doğrultusunda bir gelişme planlanabilecektir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Karabağ, Sağlık turizmi, Mineral sular.

Assessment of Health Tourism Potential in Karabakh Region: Mineral and Thermal Waters

Abstract

Since the early 1990s, the Karabakh region of Azerbaijan was occupied by Armenia. Despite the high tourism potential in the country due to this war, no progress has been made in tourism. In the last spring of 2020, the vast majority of the rich tourist resources in the Karabakh region of Azerbaijan (spas and facilities where they can use healing waters for treatment) were destroyed by Armenia. However, in recent years, many international organizations and activities have been carried out to develop the tourism sector in Azerbaijan. In addition, many modern facilities are planned to be built in the coming years in order to revive this region with tourism. In this study, the tourism sector in which the Karabakh Region has a great potential is discussed in terms of health tourism, and the health tourism potential of Karabakh, especially the current situation of mineral waters (Istisu, Turssu, Şırlan, Minkent, Koturlu, etc.) in this region, is determined in terms of health tourism. It is aimed to determine the development conditions with its potential and its use. Thus, a development can be planned in accordance with the demands and preferences of the tourists who will participate in health tourism in the Karabakh region.

Key words: Azerbaijan, Karabakh, Health tourism, Mineral waters.

1 Giriş

İnsanları turizme yönlendiren nedenlerden biri de sağlıklarına kavuşabilmek ve koruyabilmek amacı taşımıştır. Bununla da sağlık turizmi günümüzde alternatif turizm türü olarak ön plana çıkmıştır. Sağlık turizmi ile birlikte termal, medikal, SPA turizm türleri de günümüzde aynı amaca hizmet etmektedir. Son yıllarda, dünyada sağlık turizmi alanında hızlı bir ilerleme söz konusudur. Başka bir deyişle, sağlık turizmi, dünyanın en hızlı gelişen ve büyüyen sektörlerinden biridir.

Bu gelişme büyük bir pazar oluşturmuş ve pek çok ülke bu pazardan pay alabilmek için yarışa girmiştir. Sağlık turizminden büyük pay alabilmek içinde bazı faktörler öne çıkmaktadır.

Tablo 1: Sağlık turizminin ana etken faktörleri

Maliyet farklılıkları	Sağlık örgütleri
Teknoloji ve ulaşımındaki gelişmeler	Kaliteli insan kaynağı
Kaliteli ağ	Sağlığın küreselleşmesi
Artan sağlık harcamaları	Doğal termal kaynaklar
Yasal düzenlemeler	Artan yaşlılık

Gelişmiş ülkelerde sağlık hizmetleri sunumu yüksek maliyetlidir. Bu nedenle gelişmiş ülkelerde yaşlanan nüfus için harcanan sağlık giderlerinin payı her geçen gün artmaktadır. Artan sağlık giderleri sosyal güvenlik kurumlarını, sigortaları ve diğer geri ödeme kurumlarını sıkıntıya sokmaktadır. Bu nedenle, gelişmiş ülkelerin sosyal güvenlik ve özel sigorta kurumları, diğer kaliteli sağlık hizmeti sunan ülkelerle anlaşmalar yaparak sağlık hizmeti maliyetini düşürmeye çalışmaktadır (Ömer Tontuş, 2014). Azerbaycan, Karabağ Bölgesi'ndeki turizm olanaklarını sağlık turizmi açısından değerlendirerek, gelişmiş ülkelere turist kabul edebilir.

Bugün milyonlarca insan, meditasyon, saç çıkarma, estetik operasyonlar, ulaşım ve konaklama gibi seyahat hizmetlerini içeren sağlık turizmine her yıl katılmaktadır ve bu ilgi sürekli olarak artmaktadır (Gülbahar, 2009). Öyle ki insanlar, sağlık sorunlarının çözümü için, sadece kendi ülkelerindeki sağlık olanaklarını ve giderlerini değil; başka ülkelerdeki en iyi tedavi ve fiyat olasılıklarını da karşılaştırarak hareket etmektedir. Karabağ Bölgesindeki sağlık turizm imkânları da Azerbaycan için iyi bir gelişme alanı olarak değerlendirilebilir.

Sağlıklı yaşam talebine bağlı sınır aşan hareketlilikle, bugün sağlık turizmi her yerde büyümekte ve modern turizm endüstrisinin küresel eğilimi haline gelmektedir. Benzersiz tarihi ve kültürel mekânları ile ünlü Azerbaycan, bu süreçlerin arkasında kalmamaktadır. Azerbaycan'da pek çok alternatif turizm türü yapılmasına rağmen özellikle sağlık turizminin bir alt dalı olan termal turizmdeki yüksek potansiyeli henüz değerlendirilmemektedir. Sağlık turizmi alanında Karabağ Bölgesi bu açıdan geliştirilerek örnek olarak gösterilebilir. Uzun süredir Ermenistan işgalinde olan bu bölgenin turizm tesisleri bozulmuştur. Bu yılın sonbaharında Azerbaycan, Karabağ Bölgesi'nin tamamı ile işgalden kurtulmuştur. Sonuçta potansiyeli yüksek olan bu bölge önümüzdeki yıllarda birçok hastalıkların tedavisi için yararlanılabilecek yüksek bir merkez haline getirilecektir. Bu bölgenin sağlık turizminin gelişmesi ile Rusya, Gürcistan, Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan gibi eski Sovyet ülkelerinin yanı sıra Türkiye, İran ve bölgenin diğer ülkelerinden, öte yandan Avrupa ülkelerinden de Karabağ Bölgesi'ne yönelik turist ziyaretleri olacaktır. Azerbaycan tükenmez maden suyu kaynakları, şifalı çamurları, naftalan yağı, birçok tuz mağarası bakımından zengindir. Bu da insanların sağlık sorunlarını çözmelerine ve vücutlarını güçlendirmelerine yardımcı olmaktadır.

2 Yöntem

Mevcut araştırma, sonbahar 2020 tarihinde Azerbaycan'ın sağlık turizmi potansiyeli bakımından zengin olan Karabağ Bölgesinde yapılmıştır.

Araştırmanın temeli ilgili kaynakçanın incelenmesine dayanmaktadır. Bu kaynaklardan Azerbaycan'ın Karabağ Bölgesinde yer alan bazı mineral suların turizm potansiyeli ile ilgili bilgiler elde edilmiştir.

Araştırmada ayrıca sözlü görüşmeler yapılmış olup bunların sonuçlarına bağlı olarak çeşitli önerilere de yer verilmiştir.

Araştırmada tüketicilerin sağlık turizmi işletmelerini tercih etme nedenleri belirlenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda sağlık turizmini geliştiren aşağıdaki etkenler dikkate alınmıştır:

- Uzun süren hasta bekleme listelerinden kurtulmak,
- Daha kaliteli ve daha kısa zamanda hizmet almak,
- Yüksek sağlık teknolojilerine ulaşmak,
- Sağlık hizmeti maliyetini düşürmek,
- Yaşlıların ve engellilerin başka ortamlara gitme ve tedavi olma isteklerinin oluşması,
- Uyuşturucu ve farklı bağımlılıkları olan kişilerin daha uygun ortamlarda olma istekleri,
- Tedavi olmanın yanı sıra gezme ve kültür ziyaretlerinde bulunma isteği,
- Kişinin hayata tutunma ve yaşam isteği.
- Hizmet kalitesi fiziksel imkanlar, güvenilirlik, yeterlilik boyutları.

2.1 Araştırmanın Amacı ve Önemi

Azerbaycan'ın Karabağ Bölgesinde birçok alternatif turizm türleri yanında sağlık turizmi ve özellikle onun bir kolu olan termal turizm potansiyeli oldukça yüksektir. Maden suyu kaynakları, şifalı çamurları, sayısız tuz mağarası bakımından zengin olan bu bölge insanların sağlık sorunlarını çözmelerine ve organizmalarını güçlendirmelerine yardımcı olabilecek bir turizm planlamasıyla canlandırılabilir. Böylece bölgenin ve ülkenin ekonomisinde alternatif bir gelir kaynağı oluşturulabilir.

Ayrıca sağlık turizmi hizmetlerinden yararlanan tüketicilerin sağlık turizmi tercih nedenlerinin belirlenmesiyle turizm yatırımları daha yararlı ve karlı hale dönüştürülebilir. Bu da Azerbaycan'ın kalkınmasına katkı sunabilir.

3 Bulgular ve Tartışma

3.1 Azerbaycan'da Sağlık Turizminde Önemli Bölge: Karabağ

Termal turizm, sağlık turizmi içerisinde değerlendirilirken, içeriklerinde erimiş mineral bulunan maden sularının dinlenme, zindeleşme, tedavi vb. amaçlara dönük olarak kullanımından kaynaklanmaktadır (Arıkan, 2017). İnsanların yüzyıllardır çeşitli rahatsızlıklarını gidermek için termal su kaynaklarından yararlanma düşüncesi gelenek haline gelmiş olup, bugün daha çağdaş ve tıbben uygun ortamlarda sürdürülen bu gelenek, milyonlarca insanı sağlık turizmi bakımından ilgilendirmektedir.

Ülkede 1500-den fazla mineral ve termal sular, terapatik özellik taşıyan 4 balçık volkanı ve bir terapatik petrol kaynağı vardır. Ülkedeki mineral ve termal suların yayılma alanına göre en çok mineral sular Küçük Kafkaz ve Nahçıvanda, termal sular ise Talış, Büyük Kafkaz ve Abşeron bölgesinde yayılmıştır.

XXI yüzyılda sağlık turizmi her yerde gelişmekte ve modern turizm endüstrisinin küresel eğilimine dönüşmektedir. Nadir bulunan tarihi ve kültürel mekanlarıyla ünlü Azerbaycan'da bu ilgi giderek artıyor. Azerbaycan sadece ılıman ve subtropikal bir iklim değil, aynı zamanda büyüleyici manzaralar-ormanlar, dağlar,nehirler, şelaleler, mineral ve termal sulara sahiptir. Şöyle ki, SPA cenneti ve sonsuz maden suyu kaynakları, terapatik çamur, naftalin ve tuz mağaraları bakımından zengindir. Sağlık turizmi aynı zamanda birçok sağlık

sorunundan kurtulma ve organizmalarını güçlendirme konusunda da yardımcı olur. Sonuçta, sağlık için yapılan her türlü tedaviyi sağlık turizmi kapsamına almak gereklidir. Ancak; sağlık turizmi genel olarak 4 grupta incelenir.

Tıp turizmi

Termal turizm

Yaşlı ve engelli turizmi

Bakım ve rehabilitasyon turizmi

Sağlık turizminin çeşitlenmesinde en büyük rollerden biride yaşam kalitesinin yükselmesiyle birlikte insan ömrünün uzamasıdır. Yaş ilerledikçe insanlar şifayı daha çok termal kaynaklardan, şifalı sulardan ve doğadan aramaya başlamıştır. Bu nedenden ki, sağlık turizminde "Termal Turizm" başlığı da ortaya çıkmıştır.

Azerbaycan'da hem geleneksel, hem de modern tedavi seçenekleri mevcuttur. Ülkede binlerce sıcak ve mineral sular vardır. Bunlara İstisu, Turşsu, Badamlı, Galaaltı, Surakhanı suları dahildir. Bunlar en çok bilinen terapötik su kaynaklarındandır. Aynı zamanda Azerbaycan'ın en önemli tatil kaynaklarından biridir. Rüzgar, hastalık ve hareket kaynaklı Naftalan yağı organlarda görülen hastalıklar, metabolik bozukluklar, cilt ve jinekolojik hastalıkların tedavisinde kullanılır (Seferov ve Kurbanova, 2018). Aynı zamanda Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti nadir bulunan tuz mağarası ile ünlüdür. Karabağ bölgesi de mineral sularla çok zengindir. Özellikle de Kelbecer, Laçın ve Şuşa şehrinde bu potansiyel çok daha fazladır (Tablo 3, 4)

Doğal kaynaklarla zengin olan Azerbaycan sağlık turizmi alanında gelişmiştir. Geleneksel sağlık hizmetleri sadece sağlık teşvikleri (örneğin ısı tedavisi, sağlık, vb.), ham petrol, kaplıcalar, tuz madenleri sadece yerel nüfusun değil, aynı zamanda yabancı turistlerin de dikkatini çekmektedir. Azerbaycan kaplıcalar ve mineral kaynakları, kükürt-hidrojen yayları ve tıbbi amaçlı kullanılan her türlü çamur volkanı bakımından zengin bir ülkedir (Seferov ve Hesenov, 2006). Dünyada 800 çamur volkanından 300'ü Azerbaycan'dadır. Çamur, radikülit, deri, kardiyovasküler, jinekolojik ve ürolojik hastalıkları ve mide-bağırsak bozukluklarını tedavi etmek için kullanılır. Sonuçta termal sağlık turizminin sağladığı en önemli avantajlar aşağıdakılardır.

1. Turizmin mevsimlik özelliğini ortadan kaldırması,
2. Konaklama işletmelerinde yüksek doluluk oranları sağlaması
3. Turizmin çeşitlendirilerek farklı hedef pazarlarına girilebilmesi
4. Turistik açıdan gelişme potansiyeline sahip bölgeler için fırsat yaratması
5. İstihdam yaratması

Sağlık turizmi, insanların sağlıklarına gösterdikleri özen arttığı, sağlık hizmetleri rekabetçi duruma geldiği ve maliyet farkları ana unsur olarak kaldığı takdirde Azerbaycanda gelecekte daha da hızlı bir artış gösterecektir.

Karabağ Bölgesinin termal (sağlık) turizm potansiyeli: Su banyosu, içme inhalasyon, çamur banyosu, çeşitli kaplıca tedavi türleriyle beraber, iklim kürü, fizik tedavi, rehabilitasyon gibi destekleyici bazı tedavilerin yapıldığı, ayrıca termal suların eğlence ve rekreasyon amaçlarıyla da kullanıldığı bir turizm türüdür.

Karabağ bölgesi, Küçük Kafkas dağlarının önemli bir kısmını kaplamaktadır. Bu bölgede Azerbaycanın iki iktisadi-coğrafi bölgesi yer alır. Yukarı Karabağ iktisadi bölgesi (Şuşa, Hankendi, Hocavend, Hocalı, Fizuli, Cebrayıl, Ağdam və Terter) ve Kelbecer-Laçın iktisadi bölgesi (Kelbecer, Laçın, Kubatlı, Zengilan).

Tablo 2: Karabağ Bölgesindeki illerin işgaldan kurtuluş tarihleri

Kelbecer-Laçın İktisadi Bölgesi		Yukarı Karabağ İktisadi Bölgesi	
Şehir/Merkez	Kurtuluş Tarihi	Şehir/Merkez	Kurtuluş Tarihi
Zengilan	20 Ekim 2020	Cebrayıl	4 Ekim 2020
		Fizuli	17 Ekim 2020
Kubatlı	25 Ekim 2020	Şuşa	8 Kasım 2020
		Hankendi	10 Kasım 2020
Kelbecer	25 Kasım 2020	Hocalı	10 Kasım 2020
		Hocavend	10 Kasım 2020
Laçın	1 Aralık 2020	Ağdam	20 Kasım 2020

Yukarı Karabağ ve Kelbecer-Laçın iktisadi bölgelerinde 100-den fazla mineral su kaynakları vardır. Bunların da büyük bir kısmı Şuşa, Kelbecer ve Laçın'da toplanmıştır. Burada olan 10-a yakın mineral suların ümumi potansiyel rezervi 400000 l/gün teşkil etmektedir. Terapatik özellikli indekslidir. Şuşa'da debit indeksi olan mineral sular Turşsu, Şırlan, Nureddin vb. su kaynakları aittir. Kelbecer'de 20-den fazla su kaynağı birbirine yakın bulunmaktadır. Onların terkibi bikarbonat sulardan oluşmaktadır. Debiti 1 milyon litreden fazladır. Meşhur mineral suları İstisu, Bağırsak ve b. İstisuda 563 yerlik tatil sanatoryum kompleksi ve yılda 100000 litre mineral su üretim gücüne sahip olmuştur. Laçın'da Minkent, Kotursu, Ehmedli mineral su kaynakları debit indekslidir. Klorür içerikli sulardan oluşmuştur.

Azerbaycan'da termal turizm açısından zengin alanlar mevcuttur. Özellikle Şuşa, Kelbecer ve Laçın bu mineral su ehtiyatları bakımından daha zengindir. Karabağın bu merkezlerinde bulunan kaplıcalarda bu mineral sulardan sağlık turizminde gelecek yıllarda daha fazla turistlerin gelişi ile kullanılacaktır. Mineral suların şifalı özellikleri insanların daha iyi olmasını sağlar. Bu suların şifalı özellikleri nedeni ile Sovyet döneminde bile Azerbaycanın bu bölgesine Rusya ve komşu ülkelerden çok fazla insanlar dinlenme amaçlı

gelirlerdi. Bu suların bir çok hastalıkların, karaciğer, gastrit, eklem ve sinir hastalıkları, gastrointestinal, kronik kabızlık, metabolik bozuklukların yanı sıra kas-iskelet bozuklukları, jinekolojik hastalıklar vb. gibi hastalıkların tedavisinde kullanılmak üzere önerilir.

Özetle, Karabağ Bölgesi turizm potansiyeli açısından çok zengindir. Öte yandan, Karabağ Bölgesinde turistlerin dinlenebilecekleri, tatil kaynaklarını, kaplıcaları ve tedavi için şifalı suları kullanabilecekleri tesisler Ermenistan tarafından yok edilmiştir.

Azerbaycan turizm zenginlikleri olan bu bölge için gelecek yıllarda çok sayıda modern tesislerin yapılmasını planlamaktadır. Şöyle ki, Azerbaycan son yıllarda turizm sektörünün geliştirilmesi için çok fazla uluslararası organizasyon ve etkinlikler gerçekleştirmiştir. Gelecek yıllarda bu tipli organizasyonlar Şuşa önde olmakla beraber tüm merkezlerde yapılacaktır.

3.1.1 Kelbecer-Laçın İktisadi Bölgesinin Sağlık Turizm Potansiyeli

Kelbecer-Laçın bölgesi 4 şehir tipli merkezi kapsamaktadır. Bu bölgenin mineral ve termal sular yönünden en zengin merkezleri Kelbecer ve Laçındır. Özellikle de Kelbecerde çok fazla mineral ve termal su potansiyeli vardır.

Kelbecer-Laçın iktisadi bölgesinin mineral ve termal su potansiyelinin büyük yatakları olan Yukarı və Aşağı İstisu, Turhun, Keşdek, Koturlu (Kelbecer), Minkend soğuk su tipli mineral bulağı (Laçın) vb. terapatik değerlere sahiptir. Bu suların potansiyel rezervi yerleştiği arazide kaplıca tedavi tesislerinin yapılması için geniş imkanlar sağlamaktadır. Burada İstisu, Minkent, Tutkunçay gibi mineral sular, iklimsel ve balneolojik koşullar, dağ ormanları tatil-rekreasyon amaçlı kullanılabilir.

İktisadi bölge mineral ve termal su potansiyeli ile oldukça zengindir. Karabağ vulkanik yaylasında toplanan mineral su potansiyeli kimyasal bileşim çeşitliliğine sahiptir. Azerbaycan'da olan mineral suların toplam potansiyelinin %33-i Kelbecer-Laçın iktisadi bölgesindedir. Kelbecer-Laçın bölgesinin 63 su kaynağı Küçük Kafkas dağlarının merkezinde, deniz seviyesinden 1500-2800 metre yükseklikte yerleşen, oldukça değerli, termal turizm tesislerinin ve SPA merkezlerinin yapılması için önemli mineral su rezervleridir.

Kelbecer'de bilinen en önemli maden suları, İstisu, Bağırsak, Koturlu, Keşdek, Tutkun, Mozçay, Karasu vb.

İstisu kaplıcaları: Kelbecerin batı bölümünde silsile dağ yamaçlarında 2000-2225 m yükseltilerde bulunur. Kelbecerde İstisu kasabasında yerleşen tedavi ve rekreasyon merkezidir. Tesisin yapılması eski Sovyetler Birliği zamanında 1925 yılından bu güne kadar Azerbaycan (1993-2020 işgal süreci hariç) devletin dikkat merkezinde olmuştur. 1970-ci yılda eski Sovyetler Birliğinin kararı ile İstisu kaplıcası uluslararası önemli kaplıcalar listesine dahil edilmiştir.

İstisuyun sıcaklığı 580 C-dir. Tüm minerallerin sayısı 6,7 grama varan 1 litre suyun bileşimi lityum, brom, iyot, arsenik, fosfor, çinko, med, nikel, magnezyum, demir vb. kimyasallar açısından zengindir. İstisu maden suyu; hipertermal, karbondioksit, hidrokarbonat-klorür-sülfat-sodyumdur. İstisu mineral kaynakları 12 aktif kaynaktan oluşur.

Bazı verilere göre, istisu kaynaklarından her saniye 3 milyar 963 milyon litre su çıkmaktadır. Su depolanan tesislerde ise bunun sadece 22 milyon litresi kullanılıyordu. İstisu mineral kaynakları 1138 yılında şiddetli deprem sonucunda yerin kabarması ve çatlaması sonucunda oluşmuştur.

Tablo 3: Kelbecer-Laçın İktisadi Bölgesinin önemli mineral suları

Şehir	Mineral suyu	Mineral bileşimi	Terapötik değer	Potensial rezerv	
Kelbecer	Yukarı İstisu	karbondioksit, hidrokarbonat-klor-sülfat-sodyum	Gastrointestinal, metabolik bozuklukları, kas-iskelet sistemi, sinir sistemi ve jinekolojik hastalıklar, kronik kabızlık, karaciğer, gastrit vb.	825 m ³ /gün	
	Aşağı İstisu			640 m ³ /gün	
	Keşdek	karbondioksit, sülfat-klorür-hidrokarbonat-sodyum	Kas-iskelet sistemi, sinir sistemi ve jinekolojik hastalıklar, kronik kabızlık, gastrit vb.	108 m ³ /gün	
	Tutkun-karasu			700 m ³ /gün	
	Tutkun			600 m ³ /gün	
	Mozçay			150 m ³ /gün	
	Koturlu			Çeşitli cilt hastalıkları (özellikle uyuz)	70 m ³ /gün
	Bağırsak			Eklem ve sinir hastalıkları	
Karasu					
Laçın	Minkent	hidrokarbonat-klorür-sodyum-magnezyum-kalsiyum	Deri hastalıkları, jinekolojik hastalıklar, kronik kabızlık, karaciğer, gastrit vb.	4 300 m ³ /gün	
	Kotursu	Klorür	Çeşitli deri hastalıkları (özellikle kaşıntı)		
	Ehmedli				

Terapatik özelliklerine göre Çek Cumhuriyetinin Karlovu-Vari suyundan üstün olan İstisuya, eski Sovyetler Birliği döneminde bile dünyanın bir çok ülkesinden her yıl binlerce turist tedavi ve dinlenme amaçlı turistler geliyordu. Her yıl bura 50 binden fazla turist gelerek sağlık turizmüne katılmıştır.

İşgalden önceki yıllarda özellikle yaz aylarında Azerbaycanın bir çok ilçesinden binlerce aile dinlenmek için İstisu çevresinde yerleşen Tahta adlanan arazide yaylalara çıkmıştır. Turist sayısının çokluğundan İstisu kaplıcasında bazen banyolar yeterli olmamıştır. Bu nedenle İstisu tesislerinden yukarı, Bağırsak tarafa uzanan yerde istisuyun çeşmeleri çıkan arazide göletler oluşturulmuş ve bu göletleri her gün binlerce insan sağlık amaçlı kullanmıştır.

Sonuçta, 27 yıldır işgalden olan Kelbecer 25 Kasım 2020 yılından itibaren işgalden kurtulmuştur (Tablo 2). Gelecek yıllarda bu bölgeye yapılacak yeni turizm tesisleri ile turist sayısında artım olacaktır.

Bağırsak: Karabağ yaylasında, Kelbecer arazisinde, Bağırsak çayının deresinde, 2400 metre yükseklikte, İstisu Kurortunun yakasında çıkan mineral kaynaktır. Suyu çok çeşitli özelliklere sahiptir. Şöyle ki, suyu tedavi amaçlı ve içmek için kullanılmaktadır. Kabul edilmiş banyoları ile, eklem, sinir ve başka hastalıkların tedavisine yardımcı olmaktadır. Suyun sıcaklığı normal düzeydedir. Suyun bileşiminde bol miktarda çeşitli doğal gazlar hem de mineral maddeler vardır.

Koturlu: Kelbecerde tedavi amaçlı önemli mineral sudur. Kelbecer ilçesi arazisinde Tutkunçayın (Terterçayın kolu) sahilinde yerleşen bu mineral kaynağın suyunun sıcaklığı 18 °C-dir. Kaynağın suyu ısıtıldıktan sonra deri hastalıklarının (özellikle koturluk/kaşıntı hastalığı) tedavisinde kullanılır. Bu açıdan mineral su koturlu diye adlandırılmıştır.

Minkent (Laçın): Laçında tedavi amaçlı mineral su. Deniz seviyesinden 1600 metre yükseltide yerleşen Minkent köyünün arazisinde adı kaynaklarla birlikte narzan tipi, ılıman suyu olan kaynaklar da vardır. Bu sular hidrokarbonat-klorür-sodyum-magnezyum-kalsiyum bileşimli 280J Narzan'a sahiptir. Bu suları Laçın ve diğer şehirlerde yaşayan insanlar kendileri için tedavi yöntemi saymaktadır. Aynı zamanda Minkent arazisinde Narzan tipli soğuk mineral suyu olan başka mineral sular da mevcuttur. Öte yandan, uzun yıllardır işgalde olan Laçın da 1 Aralık 2020 tarihinden itibaren işgalden kurtulmuştur (Tablo 2). Gelecek yıllarda bu bölgeye yapılacak yeni turizm tesisleri ile turist hareketleri bu yönde de çok fazla olacaktır.

3.1.2 Yukarı Karabağ İktisadi Bölgesinin Sağlık Turizm Potansiyeli

Yukarı Karabağ bölgesi 2 şehir ve 6 şehir tipli rayonu (ilçeyi) kapsamaktadır. Bu bölgenin mineral ve termal sular yönünden en zengin şehri Şuşadır. Şehir deniz seviyesinden 1300 ila 1600 metre yüksekliktedir. Şuşa'da bilinen en önemli maden suları, Turşsu, Şırlan, İsa bulağı, Keçeldağ, Nureddin vb.

Şuşa, balneoloji-iklim tedavi merkezi olarak Azerbaycan'da çok ünlüdür. Kentin, kuru ve temiz havasına, ultraviyole ışınlarının tedavi özelliğine bağlı olarak İsviçre'nin Davos sağlık merkezinden daha üstün olduğu bilinmektedir. Öte yandan, Şuşa'da Turşsu ve Şırlan karbon-hidrojenli mineral sular, eşsiz dağ manzaraları rekreasyonel potansiyelini artırıcı etken olmuştur (Seferov ve Hesenov, 2006).

Turşsu: Doğal, şifalı mineral maden suyunun kaynağı Şuşa şehrinin 17 km güney-batısında, Zarslı nehrinin deresinde 1700 m yüksekliktedir. Bu su mikro elementlerle zengin olub, karbonat, hidrokarbonat, magnezyum, sodyum, kalsiyumludur. Mineralleşmesi 2,4 q/l-dir. Mide ve safra kesesi yıkanarak tedavi edilir. Bununla birlikte bir sıra kardiyovasküler, anemi, karaciğer, safra kanalları, safra kesesi hastalıkları tedavi edilir. Turşsu, boru hattı vasıtasıyla Şuşa şehrini su ile temin ediyordu.

Şırlan: Şuşa şehrinden 18 km batıda, Sarıbaba dağının yamacında, Şırlanköyü arazisinde, Helfeli çayının başlangıcında, deniz seviyesinden 1600 metre yükseklikte yerleşen Şırlan mineral kaynağı üç bulağın ortak ismidir. Suyu ekşi ve içilebilir.

Tablo 4: Yukarı Karabağ'ın önemli mineralli suları

Şehir	Mineral suyu	Mineral bileşimi	Terapötik değer	Potensial rezerv
Şuşa	Turşsu	Karbonat, hidrokarbonat, magnezyum, sodyum, kalsiyum	Kardiyovasküler, anemi, karaciğer, safra kanalları, safra kesesi vb.	342 m ³ /gün
	Şırlan			
	İsa bulağı			
	Keçeldağ			
	Nureddin			
Hocavend (Hadrut)	Tumi	Karbonat, hidrokarbonat, magnezyum, sodyum	Çeşitli cilt ve sinir hastalıkları, karaciğer	
Hocalı	Zardanaşen	Hidrokarbonat-sodyum	Eklem ve sinir hastalıkları vb.	

İsa bulağı: Şuşa şehri arazisinde önemli kaynaklardan ve tarihi yerlerden biridir. İsa bulağı Şuşa şehrinden 2 kilometrelik uzaklıkta, deniz seviyesinden tahmini 1500 metre yükseklikte, ormanlık alanda yerleşmektedir. Azerbaycan'ın doğal ortam yönünden endemik yerlerindedir. Kaynağa ilişkin yerer halkın anlattıklarına göre, bu kaynak XVIII. yüzyılda ilk kez onu sık ormanlık alanda keşfetmiş İsa adlı çiftçinin adını taşımaktadır.

4 Sonuç ve öneriler

Azerbaycan'ın turizm potansiyeli düşünüldüğünde, öncelikle ülkede geliştirilmesine gerek olan sektörün turizm olduğu görülmektedir. Azerbaycan turizm çeşitlendirilmesi konusunda potansiyele sahip ülkelerden biridir. Azerbaycan'da gerçekleştirilmesi gereken turizm türlerinden olan sağlık turizmi kaynak açısından geniş potansiyele sahiptir.

Çalışmamızın ana konusunu oluşturan ve sağlık turizminin bir alt sektörü olan termal turizm ile ilgili gösterilen çabalarda işletme yönetimlerinin başarı için odak noktalarının hizmet kalitesi ve tüketici tatmini olması konusunda şüphe yoktur. Azerbaycan'da hem yerli, aynı zamanda yabancı turistlerin rahatlayabilecekleri, tatil yapabilecekleri, şifalı sular, kür uygulamalarından istifade edebilecekleri çok sayıda modern tesisler bulunmaktadır. Öte yandan Ermenilerin Karabağ Bölgesinde bozdukları termal tesisler yeniden yapılarak, turistlerin hizmetine sunulacaktır. Şöyle ki, gelişmişliğin en önemli göstergelerinden biri, turistik sanatoryumlarının, tedavi merkezlerinin ve tesislerin ülke çapında düzenli olarak dağıtılmasıdır. Bu nedenle, ülkenin kaynaklarının tam olarak değerlendirilmesi ve kalkınmayı ülke çapında yaygınlaştırmak için gerektiğinde tüm turistik tedavi merkezlerinin ve tesislerinin dengeli bir şekilde dağılımının sağlanması gerekmektedir.

Bu yılın son baharında işgalden kurtulan Azerbaycan'ın Karabağ bölgesindeki zengin turistik kaynakların büyük çoğunluğu Ermenistan tarafından yok edilmişti. Ayrıca bu regionun turizmle canlandırılması bakımından gelecek yıllarda çok sayıda modern tesislerin yapılması da planlanmaktadır.

Önümüzdeki yıllarda Azerbaycan'ın Karabağ bölgesine yapılacak sağlık turizm tesisleri sonucunda yerli ve yabancı turistlerine termal turizme katılım oranını artırmak ve sağlık turizmini geliştirmek için başlıca öneriler aşağıdaki gibidir:

- Karabağ bölgelerinde kurort rekreasyon kompleksleri yenilenmeli,
- Bölgeler ve yörelerde yerel turizm merkezleri oluşturulmalı,
- Termal turizmle ilgili işletmeleri yeniden yapılmalı ve hizmet kalitesi artırılmalı,
- Termal tesislerde hizmet, güvenlik, hijyen ve alt yapı konusunda kalite standartları oluşturulmalı,
- Termal turizmde gelişmiş olan ülkelerin uygulamaları incelenerek başarılı uygulamalar Karabağ'a uygulanmalı,
- Termal turizm işletmelerinde eğitilmiş personelinin istihdam edilmesine yönelik çalışmalar yapılmalı,
- Sağlık turizmi taşıyıcılarını yansıtan katalogların hazırlanması, çeşitli tedavi hizmetleri belirlenmeli,
- Sağlık tesislerini kendisinde oluşturan sağlık turizmi haritasının oluşturulmalı,
- Azerbaycan'ın Karabağ bölgesinin turizm markasının tanıtım ve teşvik edilmesi,
- Azerbaycan'ı turizmin gelişmesi için uygun koşullara sahip bir ülke olarak tanıtılması.

Bütün bu öneriler çerçevesinde Karabağ Bölgesinde meydana gelecek gelişmeler, Azerbaycan'ın ekonomisine büyük katkı sağlayacaktır. Böylece Karabağ Bölgesinde sağlık turizmine katılacak turistlerin istek ve tercihleri doğrultusunda bir gelişme planlanabilecektir. Nasıl ki, Azerbaycan son yıllarda turizm sektörünün geliştirilmesi için çok fazla uluslararası organizasyonu ve etkinliği gerçekleştirdiği gibi. Sonuç olarak Azerbaycan'da turizm çok geniş bir potansiyele sahip olacak ve turizm etkinlikleri ülkenin ekonomisine katkıda bulunmak için etkin bir şekilde kullanılacak ve böylece turizm önde gelen sektörlerden biri olacaktır.

5 Kaynaklar

Arıkan, G. (2017). *Sağlık turizm kapsamında termal turizm tüketicilerinin termal turizme yönelik bakış açılarını içeren bir araştırma* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Gülbahar, O. (2009), 1990'lardan Günümüze Türkiye'de Kitle Turizminin Gelişimi Ve Alternatif Yönelimler. *İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(1), 151-177.

Tontuş, H. Ömer (2014). Sağlık turizmi nedir. SATURK yayınıdır. <http://www.saturk.gov.tr/images/pdf/tvst/02.pdf> (25.10.2020 tarihinde erişildi)

Karaçor, S. & A. Arkan, (2014). Sağlık Kuruluşlarında Pazarlama: Sağlık Pazarlama Karması Unsurlarının Hasta/Müşteri Açısından Önemi Üzerine Bir Araştırma. *Selçuk İletişim*, 8(2), 90-118.

Növresli T. (2010), *Azerbaycan turizm potansiyelinin kalkınma amaçlı değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.

Seferov, R., & Hesenov, T. (2006). Azerbaycan'ın Turizm Potansiyeli ve Turizm Etkinliklerinin Değerlendirilmesi. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 20, 255-272.

Seferov, R., & Kurbanova, R. (2018). Azerbaycan'da sağlık turizmi işletmelerinin tercihine etki eden faktörler: Naftalan örneği. *Anadolu Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 2(2), 65-82.

Extended Abstract

The current research was conducted in the Karabakh region, which is rich in health tourism potential of Azerbaijan, in autumn 2020. In addition to many alternative tourism types in the Karabakh Region of Azerbaijan, health tourism and especially thermal tourism, which is a branch of it, is quite high. Thus, an alternative source of income can be created in the economy of the region and the country. In addition, tourism investments can be made more beneficial and profitable by determining the reasons why consumers benefit from health tourism services. This can contribute to the development of Azerbaijan.

Despite the tourism potential in the country due to the war situation in Azerbaijan, progress in tourism has been difficult. Namely, the Karabakh region of Azerbaijan has been occupied by Armenia since the early 1990s. Despite this, there have been many international organizations and events for the development of the tourism sector in Azerbaijan in recent years.

The Karabakh region of Azerbaijan, which was freed from occupation in the last spring of 2020, is also very rich in terms of tourism potential. In the Karabakh region of Azerbaijan, the facilities where local and foreign tourists can relax, use holiday resources, hot springs and healing waters for treatment have been destroyed by Armenia. This region, which is the tourism richness of Azerbaijan, plans to build many modern facilities in the coming years.

There are more than 1500 mineral and thermal waters, 4 mud volcanoes with therapeutic properties and a therapeutic oil resource in the country. According to the spreading area of the mineral and thermal waters in the country, mineral waters mostly spread in Little Kafkaz and Nakhchivan, while thermal waters spread in Talish, Great Kafkaz and Absheron regions.

Karabakh region covers a significant part of Lesser Caucasus Mountains. There are two economic-geographical regions of Azerbaijan in this region. Upper Karabakh economic region (Shusha, Khankendi, Khojavend, Khojaly, Fizuli, Jabrayil, Aghdam və Tartar) and Kelbajar-Lachin economic zone (Kelbajar, Lachin, Kubatli, Zengilan).

There are more than 100 mineral springs in the economic regions of Yukari Garabagh and Kelbajar-Lachin. Most of them are gathered in Shusha, Kelbajar and Lachin. The total potential reserve of nearly 10 mineral waters here constitutes 400000 l/day.

In the study, the tourism sector in which the Karabakh region has a great potential and health tourism, which is a branch of it, are discussed. The aim of this study is to investigate and evaluate the health tourism potential of Karabakh, especially the current

situation of mineral waters (Istisu, Turssu, Shirlan, Minkent, Koturlu, etc.) in this region, and determine the reasons why local and foreign tourists prefer this place in the future.

The importance of this research will be the planned development as a result of the demands and preferences of the consumers who will participate in health tourism in the Karabakh region. In the Karabakh region, the potential of mineral waters in terms of health tourism and its use and development conditions have been investigated.

As a result, there are areas rich in thermal tourism in Azerbaijan. Especially Shusha, Kelbajar and Lachin rayons are richer in terms of these mineral water resources. In the hot springs in these regions of Karabakh, these mineral waters will be used in health tourism with the arrival of more tourists in the coming years. The healing properties of mineral waters make people better. Because of the healing properties of these waters, many people from Russia and neighboring countries came to this region of Azerbaijan for recreation even in the Soviet period. Many diseases from these waters, liver, gastritis, joint and nerve diseases, gastrointestinal, chronic constipation, metabolic disorders as well as musculoskeletal disorders, gynecological diseases, etc. It is recommended to use in the treatment of diseases such as.

As a result of the health tourism facilities to be built in the Karabakh region of Azerbaijan in the coming years, the main suggestions to increase the participation rate of domestic and foreign tourists in thermal tourism and to improve health tourism are as follows:

- Holiday recreation complexes should be renewed in Karabakh regions,
- Local tourism centers should be established in regions and regions,
- Thermal tourism businesses should be rebuilt and service quality should be increased,
- Quality standards should be established in terms of service, safety, hygiene and infrastructure in thermal facilities,
- The applications of developed countries in thermal tourism should be examined and successful practices should be applied to Karabakh,
- Studies should be carried out to employ trained personnel in thermal tourism enterprises,
- Preparing catalogs reflecting health tourism carriers, determining various treatment services,
- The health tourism map that creates the health facilities should be created,
- Promotion and promotion of the tourism brand of the Karabakh region of Azerbaijan,
- Azerbaijan should be promoted as a country with favorable conditions for the development of tourism.

Developments that will take place in the Karabakh Region within the framework of all these suggestions will make a great contribution to the economy of Azerbaijan. Thus, a development can be planned in line with the demands and preferences of the tourists who will participate in health tourism in the Karabakh Region. Just as Azerbaijan has carried out so many international organizations and activities for the development of the tourism sector in recent years. As a result, tourism in Azerbaijan will have a very large potential and tourism activities will be used effectively to contribute to the economy of the country, thus tourism will be one of the leading sectors.